

taşı suyla yıkıyorlar, oğlan çocukları köyden köye dolaştırılıyor. Çocuğu olmayanlar Derbent'te bulunan Kırk Arap Şehit Türbesi'ni ziyarete gidiyorlar.

Sonuç olarak, Batılı araştırmacılar, Sovyetler'in resmi istatistiklerine güvenmedikleri için, derleme yapmayı yeğliyorlar. Bu yolla, Sovyet yazılı belgelerinde geçmeyen farklı uygulamaları belirliyorlar. Chenciner'in gözlemleri ve 'yakaladığı bilgiler', Sosyalizm'in başarısız yanlarını göstermekle kalmıyor, aynı zamanda, genel olarak Sovyetler Birliği'nde, özel olarak Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yeni doğan kapitalizmin sancılarını da yansıtıyor.

M. Akif Erdoğan

Bruce G. Privratsky, *Muslim Turkistan, Kazak Religion and Collective Memory*, Curzon Press, Surrey, İngiltere, 2001, XXI + 321 sayfa. ISBN 0 7007 1297-6.

Dr. Privratsky'nin, 1998 yılında Tennessee Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde, Orta Asya Kazakları'nın İslâm anlayışı ve gelenekleri üzerine sunduğu doktora tezi, 2001 yılında, Londra'da, ilk kez, basılmış bulunuyor. Kitap, yazarın uzun yıllar yaşadığı Kazakistan'ın Türkistan şehrindeki uzun süreli alan araştırmasına dayanıyor. Yazar, Türk süfillerinden Ahmed Yesevi'nin ve onun tasavvufunun Orta Asya müslümanlarınca, özellikle Kazaklar tarafından, şimdilerde nasıl algılandığını ve onun Kazak millî kimliğinin oluşturulmasında ve toprağının kutsallaştırılmasındaki rolünü analitik olarak ortaya koymaya çalışıyor. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Kazakistan Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, Pan-Türkik değerlerin nasıl yeniden uyanmaya başladığı; etnik kimlik ile toprakların kutsallaştırılması arasındaki ilişki, yazarın çözmeye çalıştığı sorunlar arasındadır. Kazak diasporası uzmanı İsveçli Ingvan Svanber'in söylediği gibi, bu kitap, Orta Asya halk dini üzerine Batı dilinde basılmış nadir araştırmalardan biridir ve Batı'da Orta Asya din tarihi üzerine bununla karşılaştırılabilecek başka bir araştırma bulunmamaktadır. Orta Asya tarihçisi Devin DeWeese göre ise bu çalışma Batı'da Kazak İslâm'ını inceleyen, zengin yeni bilgileri içeren, ilk ciddi çalışmadır.

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra, Sovyet müslümanları arasında İslâm dininin özellikle tarikatların durumunu belirlemek, son yıllarda pek çok araştırmacının temel yaklaşımı olmaktadır. Başka bir ifade ile, Sovyet rejiminin Rusya müslümanları üzerinde yaptığı tahribâtı gözlemek, belirlemek, müslümanların dayanıklılıklarının kaynaklarını öğrenmek ya da Sovyetler'ce dayatılmış olan ataizmin sonuçlarını yeniden irdelemek çözülmesi gereken temel sorun olarak ortada durmaktadır.

Sosyalizm baskısı altındaki müslümanların çekmiş oldukları sıkıntı ve eziyetleri Batı'ya aktaran bu çalışmanın güçlü bir yaklaşım ve metodu vardır. Sorunlara Sosyalizm öncesi, sonrası, özellikle Stalin dönemi, ve 1992'den sonraki durum olmak üzere üç farklı süreçten karşılaştırmalı olarak bakılmaktadır. Ayrıca, zaman zaman, başka İslm ülkelerindeki gelenek ve anlayışlarla karşılaştırmalar yapılmıştır. Orta Asya Kazakları'nın acıları, diasporası ve hatta soykırımı okura hüznün veriyor. Kitapta, hem konar göçer müslüman bir halkın, tepeden inme, dayatmacı bir politika sonucunda, acılara gömülmesinin hüznünlü bir hikayesini, hem de kimliğini oluşturan gelenek ve inançların, ideoloji, modernleşme ve gelişme adına, yokedilmeye çalışılması, ama bunun başarılmadığını anlatılıyor. Aynı zamanda, inanç ve geleneklerini yeniden yaşamaya

istekli müslüman bir halkın, samimi ve kararlı çabalarını de içeriyor. Kitapta, hem kimi Kazak aydınlarının hem de sıradan halkın, yeni oluşan yaşam tarzıyla ilgili, yeni istekleri ve özlemleri yeralıyor. Örneğin, pek çok Kazak aydını, eski dönemlerde olduğu gibi, Türkistan şehrinin (eski adı: Yası/Yesi şehri), Orta Asya'da tasavvufun merkezi olarak yeniden canlandırılmasını istemektedir.

Türkiye'de kimi çevrelerde Sosyalizm döneminde Orta Asya Kazakları'na karşı yapılan eziyetler biliniyor olabilir, ancak, bunlar üzerine derli toplu bir araştırma ne yazık ki bulunmuyordu. Bu açıdan Dr. Privratsky'nin araştırması, Türkiye'de büyük bir boşluğu dolduruyor. Halen hayattaki yaşlı Kazaklar'ın anılarında kalan Sovyet uygulamalarını kitaptan okudukça, Sovyetler'in eski yöneticilerine karşı nefretini ne yazık ki bastıramıyor. Stalin zamanında, Türkistan'da bütün camiler kapatılmış, Türkistan şehrinde bulunan Yesevi Türbesi'nde zikir törenlerinin düzenlenmesi yasaklanmış; Rus alfabesine zorla geçirilmişler, hele, 1927 yılında, Stalin'in subayı Goloşçekin'in Kazaklar ile ilgili politikası sonucu olarak, özellikle Kazakları bir araya toplamak istemesi sonucunda, iki milyon Kazak ölmüştür. Bu, Privratsky'ye göre, bugünün ifadesiyle, bir soykırımdır (jenosit). 1920'lerde, Türkistan'da, her mahallede hemen hemen bir cami varken, Stalin'in *repressiya* sürecinde, yani 1930'lu yıllarda, bütün camiler kapatılmıştır. 1943'de Şimkent yolu üzerindeki tek bir cami açık bırakılmış. Stalin'in temizlik politikasına rağmen, Türkistan'da İslâm'ın koruyucusu ve bir çeşit temsilcisi durumunda olan Kocalar sülâlesi, varlıklarını zorbela sürdürübilmişlerdir. Onlar, Kazak ata-babaları ile müslüman veliler arasında bir arabulucu ve 'taza yol'un koruyucuları olarak kalmışlardır. 1950-1960 yılları arasında ibadet için sınırlı izin verildiğinde, Kazak kültüründe yeniden canlanma olmuş, Yesevi Türbesi'nin ulusal saygınlığı da geri istenmiştir.

Kazak gelenekleri ve yaşam tarzının bozulmak istenmesiyle ilgili örnekler çoktur bu araştırmada: erkek çocukları sünnet ettirmenin ve bunun için yapılan harcamaların gereksizliği; 'neke kıyar' ve 'bet aşar' törenlerinin bir Rus geleneği olan 'zag'a dönüştürülmeye çalışılması; cenaze törenlerinin yasaklanması; kurban kesmenin ve Ramazan süresince Ku'rân okumanın yasaklanması; din adamlarına karşı baskılar; Kazakça şahıs isimlerini değiştirilmesi; geleneksel yemek törenlerinin (toy) yasaklanması; vakıf toprakların yağmalanması; zekatın kaldırılmak istenmesi; hacca gitmenin yasaklanması; açıkca şehadet getirilmesini yasaklanması; ezanın ve namazın yasaklanması ve daha nice akılalmaz yasaklamalar. Bu yasaklamaların tutarsız yasal gerekçeleri: Sosyalizm'de zekat alacak fakirlerin olmaması; Kızıl Ordu'da çalışmanın on kez hacca gitmeye denk olduğu; Marlen, Mels, Mira gibi şahıs isimlerinin geleneksel Kazak şahıs isimlerinden daha üstün olduğu; cenaze törenlerindeki duaların Rus dilinde söylenirse okunabileceği gibi saçma sapan gerekçeler. Artık, 1993 yılından beri, müslüman Kazaklar, Mekke ve Medine'ye hacca gidebiliyorlar. Yeni doğmuş çocuklarına kendi atababalarının isimlerini koyabiliyorlar. Türkistan'da ezan okunuyor ve namaz kılınabiliyor. Kazak gençleri, Ku'rân ve İslâm tarihini, komünist yöneticilerin baskısı olmaksızın öğrenebiliyorlar. İslâmî merasimler açıkca düzenlenebiliyorlar. Cenaze töreninde dua okumak için komünist görevlilerden rüşvetle izin alınmak zorunda kalınıyor. Kazak dilinde araştırmalar yapıp basılabiliyor.

Dr. Privratsky'yi, Kazakların, bugünkü bu başarılarına nasıl ulaştıklarını bulmaya, yani Sosyalizm baskısına Kazaklar'ın nasıl dayandıklarını adeta keşfetmeye çalışıyor! Türkiye Türkleri'nin ve Türkiye hükümetlerinin son yıllardaki olumlu katkısı unutmamış bu başarıda. 1993'den beri Türkistan'a gelen Türkiye Türkleri'nin Kazaklar üzerindeki kültürel ve dinsel etkilerinin önemli olduğunu belirtiyor. Türkiyeli öğrenciler, öğretmenler, eğitim yöneticileri, inşaat mühendisleri ve din adamları Türkistan'a gelmeye devam etmekte. Pan Türkist hisler Kazaklar arasında canlanmaya başlıyor; Türkiye Türkçesi'nin Kazaklar arasında öğrenilmeye ve yayılmaya başlıyor; Türkistan şehrindeki Kazak-Türk Uluslararası Üniversitesi modern bir

kampüs yapmaya çalışıyor ve çalışkan Kazak öğrencilere destek veriyor. ‘Oğuz ordalarının anavatanı ve ikinci Mekke’ Türkistan şehri romantikleşmeye başlıyor ve ‘yeni Pan-Türkizm’in odak merkezi’ yapılıyor. Sovyet döneminde buzluğa atılmış ‘Türkistan’ ismi, şimdilerde buzluktan çıkarılıp ‘ısıtılı’yor. Yazar, USSR’nun başarılarıyla övünen Rus eğitimli Kazakların, yeni Türkiye Türkleri’ne karşı tepkilerinden de söz ediyor. Rus boyunduruğundan kurtulan Kazakların ‘Türk boyunduruğuna’ gireceği, Türkiye’nin bir ‘velinimet veya yardım kaynağı’ değil, ‘Amerika’nın müvekkili’ olduğunu düşünüyorlar.

Dr. Privrastk’nin Kazak ulusal kimliği üzerine gözlemleri ve sunduğu bilgiler çok önemlidir. Örneğin, Türkistan şehrinin etnik nüfusu, Kocalar, Sunaklar, Ruslar, Yahudiler, Tatarlar, Meşket Türkleri ve Türkiye Türkleri üzerine bilgi bulmak mümkündür. Kazakların, Ahmed Yesevî üzerine neler bilip bilmediklerini sıralıyor, çünkü, ona göre, geliştirdiği ‘kollektif hafıza teorisi’nin mimarı Ahmed Yesevî’dir. Yesevî Türbesi’nin turkuaz renkli kubbesi, gören herkesi etkilemektedir. Kazak ulusal kimliğini yedi açıdan irdeliyor. Birincisi, Kazak göçtünün ihanet olarak değerlendirilmesidir. Çünkü, belirli bir toprak üzerinde yaşanmış hatıra, Kazak kimliğini belirlemede asli bir güç olmaktadır. Çoğu Kazak, şimdilerde, aile mezarlarını onarıp, dinî günlerde, ziyaret etmek istiyorlar. Kazakça’yı unutanlar pagan olarak nitelendiriliyor, yani bu bapıztizme bir kapı açmak olarak görülüyor. Kazakça dışında yabancı bir dilde kültürel hazineye tam girilemeyeceğini söylüyorlar. Ayrıca, Kazakçayı bilmemek, Ruslaşmaya yolaçıyor. Soykütüğünü, yani yedi atayı bilmemek, evlilik ve diğer sosyal yükümlülükleri bilmeme anlamında algılanıyor. Uluslararası evlilikler, başka bir dine kapı açmak olarak yorumlanmaktadır. Örneğin, Kazak olmayan biriyle evlenmiş bir Kazak kadını, Kazak çocuğunu taşıyamıyor; bu duruma hoşgörü gösterenler de var. Erkek çocukların sünneti, Kazak kimliğini oluşturan bir belirleyici. Sünnetsizlik, İslam dininden çıkmayı simgeliyor; bu yüzden, sünnetsiz adama cenaze töreni yapılmıyor; sünnetsiz kişinin anne babası, eşeğe ters bindirilerek mezarlığa kadar götürülüyor. İslâm’dan çıkıp başka bir dine girmeye, iyi gözle bakılmıyor. Ruslar, vergi başışıklığı tanınarak, toprak vererek ve tarımsal araç gereç sağlayarak bir kısım Kazaklar’ın Rus Ortodoks dinine girmelerini sağlamışlardı. Rus Ortodoksluğundan başka, şimdilerde, özellikle 1990’lı yıllarda, Budist, Bahaî, Hıristiyan ve Yahova Şahitleri dinini seçen Kazaklar da var. Kısacası, Kazakların çoğu, etnik kimliklerinin İslam değerleriyle eşit olduğunu söylüyorlar. Babası veya kocası olmaksızın bir Kazak’ın, hıristiyan toplantılarına katılması boşanma nedeni olarak sayılıyor. Pan Türkizm, Kazak millî kimliğini zayıflatıyor; tersine, kuvvetlendiriyor.

Yazar, araştırmasında, Komünist rejim döneminde yeterince bastırılmayan Ahmed Yesevî’nin çevresinde oluşan gelenek ve göreneklerin (Sünnî İslâm), şimdilerde Kazak millî kimliğini oluşturmadaki etkin rolünü açıklıyor. Yesevilğin, Sosyalizm zamanında marjinalleştirildiğini, onun tasavvufî kimliği ve felsefesinin kabul edilmediğini; sadece Orta çağ’ın bir şair ve felsefecisi olarak dağlanmış bir halde bırakılan Ahmed Yesevî’nin, şimdilerde, Türk Dünyası içinde Türkistan için yeni bir gelecek tasarlanmaya başladığında, Türkistan şehrinin tekrar ana merkez olduğunu; hatta İslâm’ı unutmaya kararlı komünist Kazakların bile, şimdilerde, değişik şekillerde, İslâm’ı yeniden yargılamaya başladıklarını söylüyor. Ona göre, komünist rejime kafa tutan güç, Kazaklar arasındaki İslâmî hatırayı hatırlatan semiyotik ve öyküsel söylencelerden başkası değildi. Sovyet rejimin yokedemediği güç, ‘*Tamrı ve ata-baba gerçeğini onaylayan Kazak tısleri*’ydi.

Yazar, İslam dinini doğru bakış açısıyla inceliyor. Önce, ‘*taza jolu*’ irdeliyor, altı açıdan. Kazaklara ait İslâmî deyim terimler; günlük temizlik ve kirlilik, İslâm’ın beş şartı (namaz, oruç, zekat, hac, şahadet getirme); İslâmî törenler (ezan okuma, sünnet, nikâh, cenaze, selam verme); İslâm’ın koruyucusu olarak Kocalar’ın ikonik rolü ve tasavvufun kalıntıları (muezzin ve zikir). Başka bir bölümde, Türkistan velilerini araştırıyor. Akraba ve vefî mezarlarını ziyaret etme

geleneği, Kazaklar'a atalarından kalmış bir yknllk olarak değerlendiriliyor. Bunlar, yazara göre, bozkıran Kazakları'na din öğretmeye gelmişlerdi. Türkistan'ın velileri (Kocalar sülalesi, sahabeler, evliyâ) Allah'la onlar arasında bir köprüydü. Özellikle Ahmed Yesevî türbesinde haccetmek, Kazak kimliğinin oluşmasında, kültürel bir gc olmaktadır. Bu türbeyi, Orta Asya'nın değişik yerlerinden, Türkiye'den, İşlâm Dünyası'nın çeşitli yerlerinden, pek çok müslüman, Tacik, zbek, Kazak, Kürt ziyaret ediyor. Diğer bir bölümde *ervâhu* incelemektedir. Kazaklar arasında ölmüş atalarının hatırasını yadetmek, birlikte yemekler yiyerek aile ve arkadaşlık ilişkilerini canlı tutmak, atalarının şan-şerefi, Kazak dinine asli bir dürtü sağlıyor. Kazakça şahıs isimleri, dini değerlerini kutsallaştırıyor. Ata-babalarını rüyada gördükten sonra, onlar için Ku'rân okutuyorlar, hayır dua ediyorlar, kurban kesiyorlar, l aşı veriyorlar. Başka bir bölüm ise *eņiř*lere ayrılmış. *Molda*, *tavip*, *palışı*, *baksılar* (şaman) zerinde duruluyor ve geleneksel tıbbi tedavi yöntemlerinin kimlik oluşturmadaki işlevine dikkat çekiliyor. Bu arada Türkiye'yi doğrudan ilgilendiren önemli bir gözlemi var: Türkiye Türkleri'nin Türkiye İşlâmı'nı benimsetirken Kazaklar'ı horgrmesi, ama, bunun için, Kazakların, Kazak kimliğinden vazgeçmeye pek de niyetli olmadıklarıdır. Sonuç olarak, bu araştırma ulaştığı sonuçlar ve geleceğe yönelik verdiği ipuçları bakımından bir hayli önemlidir.

M. Akif Erdoğru